

ВЕРБАЛІЗАЦІЯ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ НА ПОЗНАЧЕННЯ ЯКОСТЕЙ ХАРАКТЕРУ ЛЮДИНИ

Помирча С.В.

Донбаський державний педагогічний університет

У статті подається огляд фразеологічних одиниць на позначення якостей характеру людини. Авторка розглядає семантику й деякі структурні особливості ФО, що характеризують особливості характеру українців. Аналіз фразеологічного корпусу одиниць засвідчив, що у мові переважають фразеологічні одиниці на позначення негативних якостей характеру людини. Матеріалом дослідження послужили фразеологічні розвідки сучасних українських дослідників і власна картотека, створена на основі вибірки з фразеологічного словника. Результати роботи можуть бути використані під час викладання фразеології в загальноосвітній школі вищій, у підготовці учнів до написання власного висловлення та підготовці до зовнішнього незалежного оцінювання, а також в організації гурткової роботи у виші.

Ключові слова: фразеологічна одиниця, фразеологічна картина світу, лінгвокультурна інформація, фразеологічний корпус одиниць, характер людини.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Фразеологізми – іскрометні скарби мовної образності – передають найтонші відтінки душевних порухів, обарвлюють висловлене в національний колорит. Кожна розвинена мова має у своєму складі значну кількість стійких словосполучень – фразеологізмів, що вживаються носіями мови завжди у звичному усталеному оформленні. Саме вони передають дух і красу мови, яку витворив народ протягом віків для потреб спілкування в усній та писемних формах. Оскільки мова, як і кожне суспільне явище, безперервно розвивається, разом із нею в постійному русі перебуває і її фразеологічний фонд. У фразеології найяскравіше виявляється національна специфіка мови. У зв'язку з цим одним із найважливіших завдань лінгвістики стали дослідження та наукова систематизація фразеологічних ресурсів української мови.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання проблеми і на які посилається автор. Фразеологічний фонд мови здавна привертав увагу багатьох вітчизняних мовознавців. Цінні для розвитку фразеологічної теорії спостереження знаходимо в працях М. Ломоносова, Ф. Буслаєва, О. Потебні, І. Срезневського, П. Фортунатова, О. Шахматова та інших видатних учених.

Становленню фразеології як галузі лінгвістики, що поступово вичленовувалися із синтаксису, лексикології і стилістики, сприяло, з одного боку, ґрунтовне дослідження синтаксичної природи словосполучень (у працях О. Шахматова, П. Фортунатова тощо) а, з другого – висвітлення у стилістико-семантичному плані стійких комплексів слів (Ш. Баллі, А. Сеше тощо).

Виділенням невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується стаття. Дослідження культурологічного компонента фразеологічного складу мови дозволяє створити повне уявлення про національний менталітет, про «дух народу». Отже, аналіз фразеологічних одиниць, які відображають особливості характеру людини в фразеологічній картині світу дозволить більш глибоко і змістовніше вивчити питання мовознавства, серед яких, наприклад, питання про особливості та функціо-

нування ФО на позначення характеру людини в українській мові.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета статті – систематизувати уявлення про основні риси національного характеру людини, представлені в українських фразеологізмах.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням здобутих наукових результатів. Кінець ХХ – початок ХХІ століття характеризується посиленою увагою науковців до укладання словників. Одним із найцікавіших типів словників є фразеологічні. Саме в них криється вічна народна мудрість, саме у влучних стійких виразах зафіксовані риси характеру людини, звичаї, вірування, побут, стосунки її з навколишнім світом, культурні надбання, особливості мовлення тощо. Усе, від чого залежала людина в своєму повсякденному житті, продовжувалося залишатися об'єктом якщо не поклоніння, то шанування – небесні світила, земля, природні стихії, а також основні світи – рослинний, тваринний, мінеральний. Сукупність усіх фразеологізмів української мови, які відображають життя в усіх його проявах, науковці називають **фразеологічною картиною світу** [1]. Як відомо, фразеологізми як найбільш образні та найдавніші за походженням одиниці мови зберігають відбитки архаїчного мислення, яке вважалося міфологічним, тобто таким, у якому відбувається інтерпретація феноменів світу в умовах відсутності загальних понять через тропи. І чим більше метафор та метонімій, що виділяють головні прикмети явища, тим це явище виступає чіткіше та зрозуміліше. Відзначаючи кумулятивну роль мови, її своєрідну пам'ять, науковці підкреслюють, що тільки еталонне й стереотипне в досвіді народу, пов'язане з його культурними традиціями, загальнозрозуміле для носіїв мови, може бути основою усталених висловів. За Ф. Буслаєвим, фразеологічні одиниці – це своєрідні мікросвіти, вони містять і моральний закон, і здоровий глузд, виражені в короткому вислові, які заповідали предки для керівництва потомкам [2]. Фразеологізація словосполучень відбувається протягом тривалого періоду під час довгого, інколи вікового ряду тотожних умовних уживань. У фразеологізмах фіксуються тільки ті грані людської практики, які ґрунтуються на

людських почуттях, їх сприйманні та їх оцінці. Нині фразеологізми активно вивчаються з погляду лінгвокультурної інформації, яку передають. Фразеологія – це та сфера мовної діяльності, де, з одного боку, в мовних фактах відбиваються етнопсихологічні особливості соціуму, а з іншого, – чітко простежується вплив мови на формування його менталітету.

За останні роки проблема характеру людини викликає особливу увагу вчених і є предметом дослідження не тільки філософії чи психології, а й лінгвістики. Інтерес дослідників обґрунтований, оскільки кожній людині властиві істотні особливості, які позначаються на її діяльності та поведінці. Про одних говорять, що вони працьовиті, дисципліновані, сором'язливі, чесні, сміливі, товариські, а про інших – лінькуваті, хвалькуваті, неорганізовані, честолюбні, самовпевнені, нечесні, егоїсти, боягузи тощо. Ці риси виявляються в людей настільки виразно й постійно, що становлять собою типовий вид особистості, індивідуальний стиль її соціальної поведінки. Такі психологічні особливості називаються рисами характеру [3].

Вербалізація особливостей характеру людини і механізми його лінгвістичного забезпечення завжди були предметом наукових пошуків. До мовних одиниць, які покликані виражати риси характеру людини, передусім належать фразеологічні одиниці. Фразеологізми виникають у мові не для того, щоб називати які-небудь предмети чи явища, що з'явилися, а для того, щоб через образну уяву характеризувати вже назване словом поняття.

Аналіз фразеологічних одиниць на позначення рис характеру людини було здійснено на основі вибірки фразем із таких фразеологічних словників: «Словник фразеологізмів української мови» (В. Білоноженко, 2003 р.), «Українсько-російський та російсько-український фразеологічний словник» (І. Олійник, 1991 р.), «Короткий словник біблійних фразеологізмів» (Л. Кочедиков, Л. Жильцова, 1996 р.). У результаті суцільної вибірки із словників було отримано 210 фразеологізмів на позначення якостей характеру людини.

Було виявлено 25 груп, які виражають такі риси характеру як: боягузтво, покірність, безпомічність, балакучість, зарозумілість, безневинність, доброта, наївність, нерішучість, співчутливість, підступність, дурість, енергійність, розум, хоробрість, упертість, хитрість, рішучість, вірність, жадність, легковажність, вередливість, злостивість, чесність, працьовитість.

Аналіз фразеологічного корпусу одиниць засвідчив, що в мові переважають фразеологічні одиниці на позначення негативних ознак характеру людини. Для більш систематизованого розгляду розділимо отримані 25 груп на позитивні, негативні та такі, де ознака позитивності/негативності залежить від контексту.

В українській мові до фразеологізмів, що виражають позитивні риси характеру людини, відносяться наступні:

– доброта: *комашини не скривдить; невинне ягня; ангельська душа; добрий собака на вітер не гавка;*

– співчуття: *брати близько до серця; Еолова арфа; мати м'яке серце; розум: мати голову на*

в'язах; не в тім'я битий; не ликом шитий; казанокварить;

– хоробрість: *не страшкові діти; не боязкого десятка; смілива душа.*

До негативних рис, що позначають характер людини, належать:

– боягузтво: *боятися власної тіні; заяча душа; лякана ворона; не хороброго десятку;*

– покірність: *Агнець Божий; Валаамова ослиця; покірне телятко;*

– балакучість: *баба Палажка; за словом до кишені не лізе; пальця в рот не клади;*

– зухвалість: *кирпу гнути; важна птаха; пуп землі; гнути козиця;*

– нерішучість: *Буріданів осел; Геркулес на роздоріжжі; двоедушний;*

– підступність, підлість: *дволиккий Янус; вовк в овечій шкурі; у тихому болоті чорти водяться; підколотна гадюка; вовк і лічене бере; жив, як пес, а загинув, як собака;*

– дурість: *дірява голова; голова з вухами; макітра не варить; пеньок з очима;*

– замкнутість: *замикатися в своїй шкарлупі; людина в футлярі;*

– жадність, егоїстичність: *снігу зимою не дістанеш; не витягнеш і копійки; глядіти свого носа; дбати тільки про свою шкуру;*

– розбещеність: *принцеса на горошині; мама на донечка; мамин синок; з гедзиком;*

– бездушність: *черства душа; мати кам'яне серце; без серця; шкура барабанна; злість: злий собака спотайна рве; вовк старіє, а не добріє; самому чорту брат;*

– легковажність: *горобці цвірінькають у макітрі; зайчики в голові стрибають; бездумний, як метелик.*

В українській мові існують ФО на позначення якостей характеру, які не можна визначити як негативні чи позитивні, оскільки їх значення залежить від обставин, ситуації, наприклад, упертість, наполегливість: *міцний горішок; твердий, як скеля; людина з характером; хитрість: хитромудрий Одиссей; лисом підшитий; хитрий, як лис.*

Як бачимо, в українській мові переважають ФО на позначення якостей характеру людини, які виражають негативні риси.

Добірка відповідного мовного матеріалу дозволила поділити фразеологічні одиниці на позначення якостей характеру людини на наступні семантичні групи:

1. ФО з власними назвами: *Валаамова ослиця; баба Палажка; як Адам і Єва в раю; Геркулес на роздоріжжі; дволиккий Янус; Лис Микита; Хома невірний; служити Ваалу.*

2. ФО, які містять у своєму складі назви частин тіла: *заяче серце; ховатися за чужу спину; пальця в рот не клади; швидкий на язик; серце на долоні; капустана голова; курячий мозок; пеньок з очима; язиком сая і так, а ділом ніяк; глядіти свого носа; бреше, аж вуха в'януть.*

3. ФО можуть містити назви тварин: *мишача душа; полохлива ворона; ні риба, ні м'ясо; пихатий, як індик; боже теля; веселий, як цвіркун; вовк в овечій шкурі; вдома лев, а на війні тхір; темна конячка; як свиня в апельсінах.*

У ФЗ на позначення якостей характеру людини можна зустріти використання числівників: *не*

хороброго десятка; без третьої (сьомої) кленки; пенюк і два вуха; ганятися за двома зайцями.

Як відомо, фразеологічні синоніми – це самостійні звороти, що вживаються для позначення того самого поняття; вони близькі за смисловим значенням, але не тотожні, мають різну образну структуру, різний лексичний склад, стилістично іноді різко відмінні. Отже, якщо два фразеологічні вислови збігаються образністю і значенням, але різняться стилістичним забарвленням, ми маємо справу з фразеологічними синонімами. Фразеологічні синоніми структурно і образністю є різні за походженням, проте вони завжди близькі за своїм значенням. Фразеологічні синоніми відтворюють нову особливість того ж самого предмета або явища. Отже, все це свідчить про те, що синонімічний ряд фразеологізмів не адекватний синонімії слів, хоч окремі фразеологізми можуть поряд із словами належати до того самого синонімічного ряду.

Синонімічні фразеологізми на позначення рис характеру людини володіють близьким або тотожним значенням: *важна птаха – пуп землі; полоханий заєць – боятися власної тіні; бути гавою – непам'ятуща голова; шалена людина – гарячий на руку; шарпати нерви – бути сіллю в оці; язиком саяк і так, а ділом ніяк – кидати слова на вітер; не в тім'я битий – не ликом шитий; незрадливий друг – відданий душею і тілом; не страхові діти – лицар без страху і догани; хитроумний Одисей – лис Микита; замикатися в шкарлупі – людина в футлярі; агнець Божий – Валамова ослиця; баба Палажка – пальця в рот клади; Буріданів осел – Геркулес на роздоріжжі; Еолова арфа – щира душа тощо.*

Синоніми фразеологізмів на позначення якостей характеру можуть відрізнятися ступенем інтенсивності дії, прояву ознаки, наприклад, *тріпати нерви – бути сіллю в оці – ссати кров; за словом до кишені не лізе – пальця в рот не клади – баба Палажка; мати голову на в'язах – не в тім'я битий – не ликом шитий.*

В окремих синонімічних фразеологізмах можуть повторюватися деякі компоненти: *гаряча голова – гаряча натура – гаряча кров; дір'ява голова – капустияна голова – непам'ятуща голова; заяча душа – заяче серце; важна птаха – велика птаха; лоскотати нерви – тріпати нерви; замикатися в шкарлупі – ховатися в шкарлупі.*

Від синонімів фразеологізмів слід відрізнити варіанти фразеологізмів, структурні відмінності яких не порушують семантичної тотожності фразеологізмів.

Фразеологічні варіанти – це різновиди фразеологічної одиниці, тотожні якістю і кількістю значень, стилістичними та синтаксичними функціями, сполученням з іншими словами; вони мають спільний лексичний інваріант при частково відмінному лексичному складі або різняться словформами чи то порядком слів [3, с. 32].

Якщо граматична структура фразеологічної одиниці не змінювалася, а змінилися тільки один або два компоненти, то тоді утворюється фразеологічний варіант. А слова, що замінили компоненти, називаються структурними синонімами [3, с. 32]: *меткий на язик – швидкий на язик; твердий горішок – міцний горішок; полоханий заєць – полохливий заєць; мати голову на*

в'язах – мати голову на плечах; не ликом шитий – не з лика шитий.

Характерна риса варіантів фразеологічної одиниці – спільний внутрішній образ, який не залежить від того, чим відрізняються варіанти фразеологізму. Фразеологічні варіанти – це характерна і специфічна риса української мови. Вони широко вживаються в мові, збагачуючи її виражальними засобами, зокрема словниковий склад: *теревені розводити – теревені правити – теревені гнути; чужим розумом жити – жити позиченим розумом; усьому головою бути – усьому (або над усім) голова тощо.*

Фразеологічні синоніми та їх варіанти, як і весь фразеологічний фонд, глибоко розкривають самобутній характер тієї чи іншої мови. Усі структурні заміни фразеологічних виразів, поява численної кількості різних синонімічних варіантів надають мові експресивності, певного емоційного забарвлення та стилістичної виразності.

В українській мові є також значна кількість фразеологічних одиниць на позначення рис характеру, які побудовані на сполученні антонімічних понять, на зіставленні протилежних явищ або образів. Така структурна модель фразеологізмів сприяє посиленню враження на мовця. Як відомо, сполучення понять і образів, так звана антитеза, є однією з характерних рис українського мовлення. Фразеологічні антоніми відіграють важливу стилістичну роль у системі фразеології. За їх допомогою розкривається протилежне лексичне значення – смислове протиставлення.

Антонімія фразеологізмів на позначення якостей характеру людини часто підтримується антонімічними зв'язками їх лексичних синонімів: *не в тім'я битий (розумний) – пороку не вигідає (дурний); шкура барабанна (безсердечний) – сердечна людина (людина з добрим серцем); мати одчайдушну хоробрість (сміливий) – боятися власної тіні (боягуз).*

В окрему групу відокремлюються антонімічні фразеологізми на позначення якостей характеру людини, які частково співпадають за складом, проте мають компоненти, протилежні за значенням: *не хороброго десятка – не боязкого десятка; птах високого польоту – птах низького польоту; віддана душа – зрадлива душа; сильні світу цього – слабкі світу цього; жити своїм розумом – жити чужим розумом.*

Отже, стійкі народні сполуки характеризують як позитивні, так і негативні ознаки характеру, проте переважають негативні. Проте більша частина порівнянь із негативним значенням звучить з легкою іронією, позначена народним гумором, що свідчить про незлобливість українців, їх добродушність, толерантність.

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Таким чином, кожна розвинена мова має у своєму складі значну кількість стійких словосполучень – фразеологізмів, що вживаються носіями мови завжди у звичному усталеному оформленні. Саме вони передають дух і нев'янучу красу мови, яку створив народ протягом віків для потреб спілкування в усній та писемних формах. Оскільки мова, як і кожне суспільне явище, безперервно розвивається, разом із нею в постійному русі перебуває і її фразеологічний фонд.

Список літератури:

1. Авксентьев Л. Семантична структура фразеологічних одиниць сучасної української мови та особливості її формування / Л. Авксентьев // Мовознавство. – 1987. – № 1. – С. 43-46.
2. Буслаев Ф. Русские пословицы и поговорки, собранные и объясненные / Ф. Буслаев. – М., 1954. – С. 37.
3. Гамзюк М. Особливості лексико-семантичних шляхів утворення фразеологічних одиниць / М. Гамзюк // Проблеми семантики слова, речення та тексту. – Вип. 4. – К.: КДЛУ, 2000. – 296 с.
4. Дубова В. Фразеологізми як мовні знаки національної культури та їх зв'язок з національною психологією / В. Дубова // Збірник наукових праць. – 2003. – С. 140-142.

Помирчая С.В.

Донбасский государственный педагогический университет

**ВЕРБАЛИЗАЦИЯ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ
НА ОБОЗНАЧЕНИЕ КАЧЕСТВ ХАРАКТЕРА ЧЕЛОВЕКА****Аннотация**

В статье подается обзор фразеологических единиц на обозначение качеств характера человека. Автор рассматривает семантику и некоторые структурные особенности ФЕ, которые характеризуют особенности характера украинцев. Анализ фразеологического корпуса единиц засвидетельствовал, что в языке преобладают фразеологические единицы на обозначение негативных качеств характера человека. Материалом исследования послужили фразеологические разведки современных украинских ученых и собственная картотека, созданная на основе выборки из фразеологического словаря. Результаты работы могут быть использованы во время изучения фразеологии в общеобразовательной школе, в подготовке учеников к написанию собственного высказывания и подготовке к внешнему независимому оцениванию, а также в организации кружковой работе в вузе.

Ключевые слова: фразеологическая единица, фразеологическая картина мира, лингвокультурная информация, фразеологический корпус единиц, характер человека.

Pomyrcha S.V.

Donbas State Pedagogical University

**VERBALIZATION OF PHRASEOLOGICAL UNITS
ON MARKING OF PERSON'S TRAITS OF CHARACTER****Summary**

This article provides an overview of idioms to describe the qualities of a human nature. The author examines the semantics and some structural features of the FU characterizing the peculiarities of Ukrainian character. The analysis of idiomatic units shows that phraseological units denoting negative qualities of a human nature prevail in the language. The examination of the Ukrainian researches on phraseology and the author's own card index based on a sample of the idiomatic vocabulary are served as the materials for investigation. The results can be used in teaching phraseology in a secondary school also in preparing students to write their own expression and preparation for external appraising, as well as the organization of work at the university circles.

Keywords: phraseological units, phraseological picture of the world lingual and cultural information, phraseological units, traits of character of a person.